

NEMZETI SZÍNHÁZTÖRTÉNET

ELŐADÁS-REKONSTRUKCIÓK | 1948–1996

SZERKESZTETTE | JÁKFAI MAGDOLNA | KÉKESI KUN ÁRPÁD

NEMZETI SZÍNHÁZTÖRTÉNET

1948–1996

ELŐADÁS-REKONSTRUKCIÓK

SZERKESZTETTE

JÁKFAI MAGDOLNA
KÉKESI KUN ÁRPÁD

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával készült

A kötet szerkesztését támogatta a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési
és Innovációs Hivatal – NKFIH-OTKA, K 131764.

© Arktisz – TMA, 2022
Copyright © a szerzők

ISBN 978-963-8189-27-1

Arktisz Kiadó – TMA, Budapest, 2022
Felelős kiadó: a kiadó igazgatója
A szöveget gondozta: Borus Judit
A borító és könyvterv Czeizel Balázs munkája

A borítón: A Nemzeti Színház művészei
Kádár Jánost köszöntik, 1960. május 1. (magángyűjtemény)

Nyomta és kötötte: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna

TARTALOM

JÁKFALVI MAGDOLNA – KÉKESI KUN ÁRPÁD Előadások rajzolta történetek: Előszó	9
LEPOSA BALÁZS A nemzetis Harpagon és a népfrontos Kárhozó Major Tamás: <i>A fősvény</i> , 1948	14
LEPOSA BALÁZS A páston Othello és Jago Nádasdy Kálmán: <i>Othello</i> , 1949, 1954	25
SCHANDL VERONIKA Csehov értő elemzésben Gellért Endre: <i>Ványa bácsi</i> , 1952	35
HERCZOG NOÉMI A hazaárulás drámája a Rákosi-korszakban Gellért Endre: <i>Fáklyaláng</i> , 1952	42
SCHANDL VERONIKA A személyi kultusz időszakának szatírája Marton Endre: <i>Uborkafa</i> , 1953	50
LEPOSA BALÁZS A szintézis akarása Gellért Endre, Major Tamás, Marton Endre: <i>Az ember tragédiája</i> , 1955 ...	56
KÁLI ANITA A forradalom előtt Gellért Endre: <i>Galilei</i> , 1956	72
KISS GABRIELLA Lakhatatlan világ Gellért Endre: <i>Jó embert keresünk</i> , 1957	80

JÁKFALVI MAGDOLNA – POROGI DORKA Elhallgatás, némaság, depresszió, halál Marton Endre: <i>Az ügynök halála</i> , 1959	86
KISS GABRIELLA Színészpedagógiai projekt à la Brecht Major Tamás: <i>Galilei élete</i> , 1962	99
KÉKESI KUN ÁRPÁD A régi Nemzeti utolsó előadása Marton Endre: <i>Lear király</i> , 1964	115
JÁKFALVI MAGDOLNA Tér- és hatalomváltás Major Tamás: <i>Szörnyeteg</i> , 1966	126
FEKETE NORBERT A mához szóló Vörösmarty Marton Endre: <i>Czillei és a Hunyadiak</i> , 1966	137
KÉKESI KUN ÁRPÁD A befejezettnek mondott befejezetlenség drámája Marton Endre: <i>Marat halála</i> , 1966	145
FEKETE NORBERT Legendás alakítás – dekoratív képzőművészeti köntösben Marton Endre: <i>Mózes</i> , 1967	162
KÉKESI KUN ÁRPÁD Bálványá emelt bálványrombolás Marton Endre: <i>Fejezetek Leninről</i> , 1970	172
JÁKFALVI MAGDOLNA Zenés agitprop Major Tamás: <i>A luzitán szörny</i> , 1970	186
SCHANDL VERONIKA Shakespeare gumibotokkal Major Tamás: <i>Rómeó és Júlia</i> , 1971	193
JÁKFALVI MAGDOLNA A domesztikáció dramaturgiája Iglódi István: <i>Döglött aknák</i> , 1971	200
SCHANDL VERONIKA „Hitványságbörze” Major Tamás: <i>Szeget szeggel</i> , 1973	210
KÉKESI KUN ÁRPÁD A félelem és reszketés változó nézőpontja Georgij Tovsztonogov: <i>A revizor</i> , 1973	216

JÁKFALVI MAGDOLNA Örkeny nemzetis formája Major Tamás: <i>Kulcskeresők</i> , 1977	234
SCHANDL VERONIKA Még egy fanyar happy end Major Tamás: <i>Téli rege</i> , 1978	246
MAJOR ÁGNES A forradalom bukása a Nemzetiben Székely Gábor: <i>Danton halála</i> , 1978	252
JÁKFALVI MAGDOLNA Szovjet emlékmű a Nemzetiben Ascher Tamás: <i>Szent György és a sárkány</i> , 1979	261
SZABÓ-SZÉKELY ÁRMIN Az együttműködés kényszere Zsámbéki Gábor: <i>A konyha</i> , 1979	267
NÁNAY ISTVÁN Menni és maradni Székely Gábor: <i>Emigránsok</i> , 1979	273
SZABÓ-SZÉKELY ÁRMIN Shakespeare-ensemble Zsámbéki Gábor: <i>IV. Henrik 1-2.</i> , 1980	282
NÁNAY ISTVÁN Perzsa parabola Ruszt József: <i>A szuzai menyegző</i> , 1981	289
BAGI ÁGNES – KISS GABRIELLA – KŐVÁRI GYÖNGYI KRISZTINA Az antikapitalizmus romantikájának vége Jurij Ljubimov: <i>Háromgarasos opera</i> , 1981	299
KÁLMÁN MÁRIA Krisztológiai képeskönyv – áthallásokkal Kerényi Imre: <i>Csiksomlyói passió</i> , 1981	305
SZABÓ-SZÉKELY ÁRMIN „Ne feledkezzenek el” Zsámbéki Gábor: <i>Mirandolina</i> , 1982	314
MUNTAG VINCE Molnár marxistán Gábor Miklós: <i>Olympia</i> , 1982	320
TIMÁR ANDRÁS Az újraértés tisztázatlansága Vámos László: <i>Az ember tragédiája</i> , 1983	325

KÉKESI KUN ÁRPÁD A politikai eszményvesztés keserű komédiája Kerényi Imre: <i>János király</i> , 1984	340
KÉKESI KUN ÁRPÁD A közösségi ügyé tett hazafiság Kerényi Imre: <i>István, a király</i> , 1985	353
JÁKFALVI MAGDOLNA A parabolikus fogalmazás emlékezete Sík Ferenc: <i>Advent a Hargitán</i> , 1986	365
TIMÁR ANDRÁS Retrográd történelmi arcképcsarnok Vámos László: <i>Bánk bán</i> , 1987	372
SZABÓ-SZÉKELY ÁRMIN Galgóczi Erzsébet múltja és jelene Ruszt József: <i>Vidravas</i> , 1989	387
KISS GABRIELLA A „vissza-arisztotelésziesített” Brecht Csiszár Imre: <i>A kaukázusi krétakör</i> , 1990	393
TIMÁR ANDRÁS Elhibázott „poétikus látványszínházi” kísérlet Csiszár Imre: <i>Csongor és Tünde</i> , 1990	401
KÁLMÁN MÁRIA Csehov újra, reteatralizálva Victor Ioan Frunză: <i>Cseresznyés kert</i> , 1991	415
JÁKFALVI MAGDOLNA A „műzsai lelkű, okos asszony” Gaál Erzsébet: <i>Médeia</i> , 1996	427

NÉVMUTATÓ	437

FEKETE NORBERT

A MÁHOZ SZÓLÓ VÖRÖSMARTY

MARTON ENDRE: CZILLEI ÉS A HUNYADIÁK, 1966

Vörösmarty ritkán játszott drámáját shakespeare-i ihletettséggű előadásban hozta ki a Nemzeti, a Hevesi Sándor téri épületben tartott első bemutatóként. A szöveget jelentős mértékben átdolgozták, ami éles vitát váltott ki, a rendezéssel azonban elégedett volt a kritika. A színre vitel beágyazódott abba a szocialista történelemszemlélet sugallta „demitizálási” folyamatba, amely – a korabeli szakírás szerint – a történelmi film esetében már végbement, s ilyenformán hosszú évekig helyet követelt magának a repertoáron.

AZ ELŐADÁS SZÍNHÁZKULTURÁLIS KONTEXTUSA

Vörösmarty Mihály shakespeare-i királydrámákat idéző tragédiája volt az első új bemutató a Nemzeti Színház Hevesi Sándor téri épületében. A *Czillei és a Hunyadiak* színpadra állításához Major Tamás szerint „[a] Nemzeti Színház Shakespeare-előadásai és a Shakespeare-drámákon nevelkedett közönség, rendezők, dramaturgok, színészek, díszlet- és jelmeztervezők kellettek”, hogy a darabot „úgy mutassuk be, hogy az a *mának* mondjon valamit.”¹ A színdarab kötődött a Nemzeti azon kötelességéhez, hogy a magyar irodalom klasszikus drámái örökségét a közönség igényeihez igazodva színpadra állítsa és megismertesse.² Színre vitele beágyazódott abba a szocialista történelemszemlélet sugallta „demitizálási” folyamatba, amely – a korabeli szakírás szerint – a történelmi film esetében már végbement.³

¹ MAJOR Tamás, „Élő színházat, vagy vissza a könyvtárba?”, *Népszabadság*, 1966. nov. 20., 8.

² „[A] Nemzeti Színház [...] hangsúlyozottan vállalni kívánja egyik fő feladatát, klasszikus drámái hagyományunk ápolását.” PÁLYI András, „Klasszikus drámáink és a Nemzeti”, *Magyar Hírlap*, 1972. márc. 16., 6. Vö. D. L., „»Szép hölgyereg látogatá meg...«. Egy Vörösmarty-dráma ismét színpad-közelben”, *Film Színház Muzsika* 10, 41. sz. (1966): 15.

³ „Nálunk azonban különösen aktuálissá vált, hogy – több értékes és sikeres történelemmegjelenítő film után – a színpadon is megkezdődjék az a demitizálási folyamat, amelynek során

DRAMATIKUS SZÖVEG, DRAMATURGIA

Benedek András és Mészöly Dezső jelentős mértékű átdolgozása éles vitát váltott ki a korabeli sajtóban.⁴ Pándi Pál kifogásolta az átdolgozás mértékét, szemben a Hevesi Sándoréval, aki szerint helyesen csak a rövidítésre korlátozta a dramaturgiai munkát. Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a dramaturgok a klasszikus szöveg tiszteletének figyelmen kívül hagyásával szerepeket vontak össze, egyes jeleneteket és szerepeket bővítettek, rövidítettek, sőt olykor megsértve a szerzői szándékot „»belejambizáltak«”⁵ a drámába. Pándi kiemelte, hogy az átdolgozás által a konfliktus szembetűnőbbé vált, viszont elhalványult a reformkori eszmei tartalom.⁶ Major Tamás védelmébe vette a Pándi képviselte „irodalmi nézőponttal” szemben az átdolgozás „színházi” szem-

megtisztíthatjuk joggal tisztelt, szép hagyományainkat a hozzájuk tapadó, túlhaladott illúzióktól, a frázisok paszományjaitól. És bármilyen furcsa is, hogy így van, de a romantikus, a nemzeti mitológiát teremtő Vörösmarty e drámája – valóban csekély »leporolás« után – alkalmas arra, hogy felhasználjuk a rossz örökség ellen, s a jó örökség fejlesztése érdekében vívott küzdelemben. Azt, ami romantikus zománc a *Czillei és a Hunyadiak*ban, azon a mai, kritikus szellemű néző amúgy is túllát, de megmarad a sok szép gondolat, a gyönyörű nyelvezet és a költő rokonszenve az e drámában még nem központi szerepet játszó [...] Hunyadi Mátyás iránt.” –l –r, „*Czillei és a Hunyadiak*. Vörösmarty-dráma a Nemzeti Színházban”, *Ország-Világ* 10, 47. sz. (1966): 24.

⁴ A *Czillei és a Hunyadiak* meglehetősen terjedelmes (kb. 5000 soros) darab, Vörösmarty el nem készült Hunyadi-trilógiájának első része. Az átdolgozók munkájuk során kb. 2500–2600 sorra rövidítették, miközben felhasználták a trilógia második részének megmaradt első felvonását, valamint Az *áldozat* című szomorújáték egyes elemeit. Vö. Tóth Dezső, „*Czillei és a Hunyadiak*. A Nemzeti Színház bemutatója”, *Kritika* 4, 12. sz. (1966): 3–7, 4; D. L., „»Szép hölgsereg látogatá meg...«”, 15.

⁵ Pándi kritikájában erre nem hoz példát, ellenben Tóth Dezső elemzésében a beleírásra konkrét utalást találunk: „[a] vázlat Hunyadi Lászlójának prózában írt királyellenes kifakadását jambusba tették és részben Mátyás szájába adták[.]” Továbbá Czillei és László „szinte teljesen változatlanul maradt nagy jelenetébe is néhány betétsor csúszik”, amelyekben az idősebb Hunyadi fiú megvallja, tud arról, hogy ellenfele egyszerre „ingerlője és kerítője” V. Lászlónak. Tóth, „*Czillei és a Hunyadiak*...”, 6.

⁶ PÁNDI Pál, „Ünnepontás – igazi ünnepért. Vörösmarty *Czillei és a Hunyadiak* című drámájának átdolgozása a Nemzeti Színházban”, *Népszabadság*, 1966. nov. 13., 8. Pándi véleményével a korabeli (párt)kritikusok tekintélyes hányada egyetértett. Taxner Ernő az átdolgozást sikertelennek ítélte, amelynek okait a drámaszöveg szerteágazó cselekményében és Hunyadi László nem eléggé hatásos szerepében látta. Szerinte a dramaturgok az átdolgozással csak további veszteségeket okoztak, így a Czilleivel való konfliktus kiélezésével, vagy Mátyás alakjának előtérbe állításával. Ez utóbbival jelentősen gyöngítették Hunyadi László „meggyőző erejét”. A „romantikus ág” kimetszésével pedig a véletlenek szerepét növelték meg a drámában. Ez látható Henrik esetében is, akinek Ágnessel való szerelme és Czillei elleni bosszúja eltűnt a drámából. Helyette Czillei fecsegő ügynökeként jelenik meg, aki akaratlanul Mátyás kezére juttatja ura levelét. TAXNER Ernő, „Színházi levél Budapestről”, *Jelenkor* 10, 2. sz. (1967): 172–176. Gábor István szerint az „átdolgozás nem formálhat jogot arra, hogy az eredeti költői szándékot megváltoztassa”. Az átdolgozók azonban ezt érték el azzal, hogy az egyes

léletét. Szerinte a dramatikus szöveg nem csupán a szöveg és a „költő mondanivalójából”, hanem az „előadás *egészéből* hallható ki”, ezért a színháznak „változtatnia kell” a klasszikusok szövegén, hogy az a „mának is mondjon valamit”.⁷ Tóth Dezső Pándival ellentétben elismerte, hogy az átdolgozók „elődeiket meghaladó gondossággal jártak el”.⁸ Az átdolgozás a szeretlen elemek eltávolításával kibontotta az „eredeti»” dramaturgiát, miközben „jóformán minden értéket” megőrzött, a szövegbe került „idegen matéria” pedig elenyésző. A változtatások olyan technikai jellegű módosítások, amelyek növelik a színszerűséget és az áttekinthetőséget. Az átalakítás elfogadható nyelvi-stiláris változtatásokkal járt, amelyeknek elsősorban „vörösmartyas fordulatok” és „ízes archaizmusok” estek áldozatul. Kiemelte, hogy az átdolgozók jobban differenciálták a Hunyadiak táborát, felszínre hozták László belső jellemfejlődését, királyellenességének fokozatos, a darab végére történő megerősödését.⁹

A RENDEZÉS

Munkája során Marton Endre az 1923-as Hevesi-rendezés „örökét” folytatta.¹⁰ A színpadon a drámai konfliktus helyett a kort helyezte az egyik oldalra, míg a másikra az egymással viszálykodó főurakat. A mű szerkezetét az egymásnak „felelgető” montázsszerű, a valóságtükröztetés gyorsabb tempóját felvevő epi-

történetiszálakat (mint például Ágnesét és Henrikét) félig kivették, félig pedig benne hagyták a műben. A dramaturgiai átcsoportosítások (például Hunyadi János temetése esetén) inkább rést ütöttek „Vörösmarty logikáján”, ahelyett, hogy felszámolták volna a darab következetlenségeit. GÁBOR István, „Vörösmarty: *Czillei és a Hunyadiak*”, *Köznevelés* 22, 24. sz. (1966): 964. Nagy Péter a „»vadromántos«” vonások, valamint Vörösmarty a kulturális emlékezetben már a *Bánk bán*-operához tapadó bordalának, illetve a szöveg *Hamlet*-et idéző részeinek eltávolítását azonban szerencsésnek tartotta. NAGY Péter, „Vörösmarty diadala”, *Élet és Irodalom*, 1966. nov. 12., 9. Mátrai-Betegh Béla szerint a „nagyon óvatos” és „művészi kézzel végzett” átdolgozás sem tudta megoldani a darab eredeti problémáit, így nem vált „konfliktuózusabbá”, és továbbra is „saját mozgalmasságától” képtelen mozdulni. MÁTRAI-BETEGH Béla, „*Czillei és a Hunyadiak*”. Vörösmarty történeti drámája a Nemzeti Színházban”, *Magyar Nemzet*, 1966. nov. 6., 12.

⁷ MAJOR, „Élő színház, vagy vissza a könyvtárba?”, 8. Marton maga is hozzászól az átdolgozás körül kialakult, meghaladottnak tekintett vitához, azt hangsúlyozva, hogy a drámaszöveg maximum olvasmányélmény lehet, és „csak a színház eszközei” tehetik teljessé. BERNÁTH László, „A Hunyadiak a modern színházban. Beszélgetés Marton Endrével”, *Esti Hírlap*, 1966. okt. 28., 2.

⁸ TÓTH, „*Czillei és a Hunyadiak*...”, 4.

⁹ Uo., 4–7.

¹⁰ „Marton Endre tehát a Nemzeti egyik legjobb hagyományát, Hevesi örökét folytatja, amikor – nyilván az ő gyakorlatából, rendezőpéldányából is okulva – egy rádiójáték-változat után végre színpadi formájában is bemutatja a művet.” NAGY, „Vörösmarty diadala”, 9.

zódokból alkotta meg.¹¹ A kritika meglehetősen elégedett volt a rendezéssel: kiemelték a Shakespeare színpadát idéző, szárnyaló képeit és a romantikus tablőfestést elhagyó puritánságát, „termékeny” és „pontos” stílusát, látványosságát és áttekinthetőségét.¹² Nagy Péter szerint Marton rendezésével a „dekoratív színpadkép felé tett újabb lépést”, amelynek életszerűségét azonban csökkentette hallgató alakjainak „opera-szerű” megmerevítésével.¹³

SZÍNÉSZI JÁTÉK

Dersi Tamás írása szerint Marton célkitűzése az volt, hogy színészei a túlzások kerülésével a mű nyelvi szépségeinek megtartására törekedjenek a szerepfarmálásban és a szövegmondásban egyaránt.¹⁴ Farkas László szerint „tisztá, pontos, szép szövegmondással, a gondos, egészséges szép” hangképzés jellemzi az előadást, amely különösen a fiatal színészek játékát tette méltóságteljessé.¹⁵

¹¹ „A középkornak vége, [...] a reneszánsz előszele tört be az országba, a társadalom régi kapcsolati rendszere megszűnik. Ezt a légkört kell a darab rendezése közben megteremteni. A kegyetlen légkör készletű cselekvésre a szereplőket. Tulajdonképpen a hagyományos drámai konfliktus helyett az egyik póluson most ez a kegyetlen kor van, s csak a másikon az egymással is ellentétben álló főurak. A jelenetek mozaikjai, az egymásnak szinte felelgető epizódok adják montázszerűen a mű szerkezetét. [...] Ez színház, és nem film. Sokat beszélnek mostanában a film hatásáról a színpadokon. S én hiszek ebben, a hatást azonban csak közvetettnek tartom. [...] a nézők a valóság tükröztetésének gyorsabb ritmusához szoktak. A színház nem tehet úgy, mintha nem venné észre ezt a változást.” BERNÁTH, „A Hunyadiak a modern színházban...”, 2.

¹² A dramaturgiai megoldásokkal ellentétben Pándi a rendezésről meglehetősen elégedetten nyilatkozott: „[a]z előadás sikeresen és igényesen egyesíti a mozgalmasságot, látványosságot, a tiszta áttekinthetőségre törekvő gondolati fogalmazásával. Marton kezében az előadás kompozíciója biztos és színszerű: hatásosan érvényesül a jambuszok nemes szárnyalása, s a párbeszéd, drámai jelenetek mögött sokat jelentően vonul fel a nép, az egyház, gazdag és fegyelmezett tömegmozgással.” PÁNDI, „Ünnepontás – igazi ünnepért...”, 8. Dersi szintén elégedetten nyilatkozott a rendezésről: „sok fáradtsággal, néha félmegoldásokkal járó folyamat, amely egy puritán egyszerűségű, mégis szenvedéllyel telített, kevés eszközzel dolgozó, de erős érzelmi, s főleg gondolati játéktípust igyekszik kialakítani – sikerre vitte Vörösmarty színművét. Néhány évvel ezelőtt, amikor talán még inkább a romantizáló tablőfestés jellemezte volna az előadást, nem azt a Vörösmartyt kaptuk volna, akit így és most felfedezhetünk. [...] Marton Endre kitűnő rendezése, eddig szinte ismeretlen írói értékeket hozott felszínre.” DERSI Tamás, „Czillei és a Hunyadiak. Vörösmarty a Nemzeti Színházban”, *Esti Hírlap*, 1966. nov. 15., 2. Gábor István a következőképpen nyilatkozott: „[e]bben a puritán hangvételű előadásban megjeljük a romantikus lobogást, a szárnyaló dikciókat és a történelmi légkört is.” GÁBOR, „Vörösmarty: Czillei és a Hunyadiak”, 964.

¹³ NAGY, „Vörösmarty diadala”, 9.

¹⁴ DERSI Tamás, „Czillei és a Hunyadiak...”, 2.

¹⁵ FARKAS László, „Láttuk, hallottuk. Vörösmarty Mihály: Czillei és a Hunyadiak”, *Petőfi Rádió*, 1966. nov. 11., 21:15. [gépiratos szövegátírat], 2. Lelőhelye: OSZMI Cikkarchívum, Marton Endre, *Czillei és a Hunyadiak*, Nemzeti Színház, 1966-dosszié.

Nagy Péter viszont felrótta Martonnak, hogy elsődlegesen a színpadtechnikára figyelt, ami miatt színészei „jelentős része tisztátalanul, hibásan, sőt érthetetlenül ejti a szövegét”, s ez a Nemzetiben elfogadhatatlan.¹⁶ A szerepformálásban a „gyakorlott, sokat szerepelt” színészek elsődlegesen arra koncentráltak, hogy „új színeket” keressenek, és „elevenné formálják” Vörösmarty karaktereit.¹⁷ Kimagasló alakítás Sinkovits Imre intrikus Czillei Ulrikja, amely önmagában is megemelte a vele szembenálló Hunyadi-tábor alakjait.¹⁸ A Hunyadiak közül Szersén Gyula Lászlója azonban képtelen volt ellensúlyozni Sinkovits alakítását,¹⁹ míg Sztankay István Mátyás karakterét jelentősen kiemelte alakításával.²⁰

¹⁶ Bírálataiban Nagy kiemelte, hogy Sinkovits Imre „Czilleiben nagyon szépen beszél, és szuggesztíven árad belőle a gonoszság”. Ellenben az amúgy jó teljesítményt nyújtó női szereplők beszédtechnikájában jócskán látott kivetnivalót: „Váradai Hédi réshangjai és affrikáitái zavaróan tisztátalanok, Tordai Teri szava meg – talán az elfogódottságtól is, de erős ejtési hibából is – már az első sorokban jószerint érthetetlen”. NAGY, „Vörösmarty diadala”, 9. Dersi Tamás szerint Sztankay István Mátyásának alakját jelentősen megemelte a „kitűnő artikuláció és a szép versmondás”. DERSI, „Czillei és a Hunyadiak...”, 2. A szövegmondás kapcsán Taxner Ernő elsődlegesen azt emelte ki, hogy a számos „»nehéz súlyú«” szereplő túlságosan „»mértőóságos«” ütemet ad az előadásnak”, amellyel a dramaturgiai törekvésekkel szemben lassítják a darabot. Ezek közül is kiemelkedik a Szilágyi Mihályt alakító Kállai Ferenc, aki „idegesítően lassú szövegmondásával valószínűs kerékkötője az előadásnak”, sőt szerepével azt „sugallja, hogy a lassúság és a nehézkesség, a »keleti méltóság« rokonszenves és dicséretes nemzeti sajátosságok”, amelyek kiegészülve a mű „nacionalista felhangjaival [...] bizonyos rég lejáratott magyar faji gondolatok rossz emlékét” hozzák a nézőtérre. TAXNER, „Színházi levél Budapestről”, 173. Kállai szövegmondása, hanghordozása mesterkelt, a többi szereplőtől élesen elütő, amely valósággal kizökkenti a nézőt.

¹⁷ FARKAS, „Láttuk, hallottuk...”, 2.

¹⁸ A korabeli kritika elismerően szolt Sinkovits túlzó külsőségek nélküli szerepformálásáról, aki megalkotta a „félelmetes erejű”, ugyanakkor „szuggesztív”, és „nagy ellenfelet”. Hangszíneének és mozdulatainak változtatásával egyaránt érezteti, „hogyan lopakodik a hatalom ragadozója célja felé”. Ez jól látható abban a jelenetben, amikor igyekszik rávenni V. Lászlót a Hunyadi fiúk felségsértését igazoló dokumentum kiállítására. Sinkovits megfelelő mélységgel érzékelteti Czillei kifinomult cselszövéseit, machiavellista politikai gondolkodását, amelyekkel, Mátyást leszámítva, az összes ellenfelét és szövetségeseit felülmúlja. Hasonlóan hangsúlyosan jeleníti meg a karakter reneszánsz, de gyakorta túlzásba vitt életélvezetét, valamint a magyaroktól való ízlésbeli, gondolkodásbeli és származásbeli különbözőségét. VÖ. HÁMORI Ottó, „Czillei és a Hunyadiak”, 24. *Film Színház Muzsika* 10, 45. sz. (1966): 3–4, 4; DERSI, „Czillei és a Hunyadiak...”, 2; NIKOLÉNYI István, „Czillei és a Hunyadiak: A Budapesti Nemzeti Színház jubileumi vendégszínháza”, *Fejér Megyei Hírlap*, 1968. máj. 16., 5; –I–r, „Czillei és a Hunyadiak...”

¹⁹ Szersén alakítását a kritika „tisztos”, „pontos, belülről átél” színészi munkaként értékelte, viszont hiányolták belőle az ellensúlyt képző kifejezőerőt, az erőteljes színpadi jelenlétet és hajlékonyságot. Ezért csupán néhány alkalommal volt képes önmaga fölé nőni, mint például a Czillei lelepleződését követő jelenetben. Mátrai-Betegh Béla azzal magyarázta Szersén játékát, hogy László alakja „egyike a dráma legkiterjedtebb alakjainak”. MÁTRAI-BETEGH, „Czillei és a Hunyadiak...”, 24; HÁMORI, „Czillei és a Hunyadiak”, 4; NAGY, „Vörösmarty diadala”, 9; PÁNDI, „Ünneprontás – igazi ünnepért...”, 8; SZOMBATHELYI Ervin, „Czillei és a Hunyadiak. Vörösmarty drámája a Nemzeti Színházban”, *Népszava*, 1966. nov. 19., 2.

²⁰ A kritika a dráma egyik legsikeresebb alakításának tartotta Sztankayét, aki sikeresen hozta felszínre a szerepben rejlő buffó-tulajdonságokat, amellyel László „önálló politikai tevékeny-

Kállai Ferenc Szilágyija „falrengető” várkapitányból megfontoltabb Hunyadi-rokonná vált.²¹ Iglódi István (V. László) egyszerre komikus és tragikus figuráját pozitív kritikai figyelem övezte.²² A női szereplők közül Váradi Hédi (Ágnes) alakítását emelték ki, míg Tordai Teri (Gara Mária) játéka már megosztotta a véleményeket.²³

SZÍNHÁZI LÁTVÁNY ÉS HANGZÁS

Marton a maga definiálta „totális színház” eszményétől ösztönözve nagy hangsúlyt fektetett a látványra.²⁴ „Színpadtechnikai leleménnyel” áthidalta a darab gyengeségeit, és újrateremtette „látvány és akusztika, történet és történelem

ségre kevésbé alkalmas” figurája mellett előadott állásfoglalásaival képes volt megsejtenni az eljövendő nagy királyt. BERKESI Erzsébet, *Berkesi Erzsébet értékelése a Bulletin számára*, 1967. I., 3. [gépirat], lelőhelye: OSzMI Cikkarchívum, Marton Endre, *Czillei és a Hunyadiak*, Nemzeti Színház, 1966-dosszié; DERSI, „Czillei és a Hunyadiak...”, 2; HÁMORI, „Czillei és a Hunyadiak”, 4; MÁTRAI-BETEGH, „Czillei és a Hunyadiak...”, 12. Sztankay a figura megalkotása közben egyszerre érzékelteti Mátyás tudását, felkészültségét, olvasottságát, valamint a nőkkel való tapasztalatlanságát (lásd az Ágnessel közös jeleneteit). Tehetségét és tudását azonban környezete nem kívánja kiaknázni, mely értelemszerűen dühöt vált ki belőle. Sztankay játékaival gyakorlatilag Sinkovits cselszövésekben jártas és kéjsóvár Czilleijének ellenpárját adja, miközben hangsúlyozza, hogy milyen könnyedén képes adaptálni az udvari fortélyokat. Jól mutatja ezt a futaki országgyűlést követő komikus jelenet, amelyben Mátyás és László találkoznak Czilleivel. Mátyás tanácsára Lászlóval együtt túlzott mosollyal fogadják Czilleit, aki hasonlóan tesz, miközben mindhármuk arcjátékán és gesztusain felfedezhető a tettetés.

²¹ MÁTRAI-BETEGH, „Czillei és a Hunyadiak...”, 12.

²² Iglódi alakításáról a korabeli kritika nagy elismeréssel szólt, néhol egyenesen a „magyar drámai színpad egyik legigéretesebb” reménységeként nyilatkoztak róla. –I–r, „Czillei és a Hunyadiak...”, 24. A kritika Iglódi karakterformálásában Sinkovits méltó partnerét fedezte fel, aki a király szerepében „kitűnő nagy belső intenzitású alakítást nyújt”, egyszerre „komikus és tragikus, szánandó és megvetésre méltó”. NAGY, „Vörösmarty diadala”, 9.

²³ Nagy Péter szerint mind a két nő főszereplő „ragyogó színpadi jelenség”. Váradi Hédi Ágnesét tűz, tragikus erő, játékoság és „sugárzó” bujaság egyaránt jellemzi, míg Tordai Teri Gara Máriája „tömjén- és rezedaszagú romantikus szende”. NAGY, „Vörösmarty diadala”, 9. Vö. HÁMORI, „Czillei és a Hunyadiak”, 4; MÁTRAI-BETEGH, „Czillei és a Hunyadiak...”, 12. A pozitív elismerésekkel szemben Pándi Pál szerint Tordai nem tudott „életet lehelni” Mária alakjába. PÁNDI, „Ünneprontás – igazi ünnepért...”, 8. Dersi ennek okát abban látta, hogy Gara Mária szerepe nehéz és akciók nélküli, ami visszafogottá tette a színésznő alakítását. DERSI, „Czillei és a Hunyadiak...”, 2. Jól láthatóan a korabeli kritikában mind Gara Mária, mind pedig Hunyadi László alakjával kapcsolatban megjelenik olyan vélemény is, amely a színészi játék gyengeségét a szerep tökéletlenségének tulajdonította. Vö. MÁTRAI-BETEGH, „Czillei és a Hunyadiak...”, 12.

²⁴ Marton szerint a totális színház lényege: „a gondolatoknak térbe helyezése. Úgy vélem, a jövő színháza a térhatásúvá tett gondolat jegyében születik. Ebből következik, hogy – a színház megújulása szempontjából – a látványt is nagyon fontosnak tartom. Alighanem lejár a szürke, eszköztelen színházi előadások kora. A láthatóvá tett gondolat azonban rendkívüli figyelmet követel a színészekről, de a színpad minden munkásától is.” BERNÁTH, „A Hunyadiak a modern színházban...”, 2.

egységét”.²⁵ Ennek érdekében megritkította a darabot jellemző „romantikus lombozatot”, hogy Vörösmarty nyelve minél jobban érvényesüljön.²⁶ Ezt a célt szolgálta egyrészt Durkó Zsolt a jelenetek elválasztására szorítókozó, korfestő, egyházi és világi zenéje; másrészt Varga Mátyás puritán deszkapannókból álló, a nyílt színen váltakozó díszletelemei; harmadrészt Schäffer Judit dekoratív, a karakterek változóképességét kiemelő, visszafogott kosztümjei.²⁷

AZ ELŐADÁS HATÁSTÖRTÉNETE

Az előadás felújítása²⁸ a Magyar klasszikus drámák ünnepi hetének (1972. március 15. – április 4.) nyitánya volt.²⁹ A *Czillei és a Hunyadiak* 1966–1969 között folyamatosan szerepelt a Nemzeti repertoárjában, de a kritika szerint nem veszített frissességéből. Pályi András a darab (és az 1963-as rádiós rendezés) színháztörténeti szerepét a klasszikus drámakincsünket „ápolni és feléleszteni kívánó” törekvés „egyik jelentős első” állomásaként határozta meg, amely az „elmúlt tíz esztendő alatt mind erősebb és határozottabb lett”. Ehhez a törekvéshez sorolta a színpadra állított klasszikusok közül az ünnepi hét darabjain kívül, Madách történeti drámáinak felújításait,³⁰ valamint a Körszínházban és a Thália Színházban 1967-ben bemutatott Petőfi-darabot, a *Tigris és hiénát* (rendező: Kazimir Károly).³¹ A *Czillei és a Hunyadiak* hazai és külföldi vendégjátékokon gyakran és nagy sikerrel szerepelt, így 1968-ban Székesfehérvárott,³²

²⁵ –I –r, „*Czillei és a Hunyadiak...*”; NIKOLÉNYI, „*Czillei és a Hunyadiak...*”, 24.

²⁶ MÁTRAI-BETEGH, „*Czillei és a Hunyadiak...*”, 12.

²⁷ DERSI, „*Czillei és a Hunyadiak...*”, 2; HÁMORI, „*Czillei és a Hunyadiak...*”, 4; NIKOLÉNYI, „*Czillei és a Hunyadiak...*”, [o. n.]; SZOMBATHELYI, „*Czillei és a Hunyadiak...*”, 2. Ágnes kezdetben Czillei bábjaként a nőiességéből sokat mutató, prémszegélyes „királyi vad” mivoltára utaló kosztümmöt visel, majd a nagyúrtól való szökését követően írődeáknak álcázva magát férfiruhába bújik. V. László a Nándorfehérvárra való érkezését követően elhagyja pompás, világos ruháját, kalapját, és helyette a darab végéig ingben és nadrágban látható csak. Czillei az előbbiekkal szemben statikus alak, akinek ragadozó mivoltát érzékelteti a darab egészén változatlan párdúcprémes gallérral és mandzsettával díszített köpenye és felöltője.

²⁸ Az előadás-elemzés az 1974-es előadás-felvétel felhasználásával készült.

²⁹ A rendezvénysorozat további előadásai voltak: Az *ember tragédiája* (rendező: Major Tamás) és a *Bánk bán* (Both Béla) mellett Madách *Mózes*e (Marton Endre), valamint a *Csák végnapjai* (Marton Endre). PÁLYI, „Klasszikus drámáink és a Nemzeti”, 6. Vö. [n. n.], *Magyar klasszikus drámák ünnepi hete 1972. március 15-től április 4-ig* (Budapest: Nemzeti Színház, 1972), [műsorfüzet] OSzMI, Kisnyomtatványtár, Gy/1341.

³⁰ Pályi itt „más színházak nemegyszer igen jelentős kezdeményezéseit” emeli ki Madách történeti drámáinak színpadra állítása kapcsán. Ennél bővebben nem részletezi, hogy melyik előadások és társulatok munkájára gondolt a Nemzetin kívül.

³¹ PÁLYI, „Klasszikus drámáink és a Nemzeti”, 6.

³² NIKOLÉNYI, „*Czillei és a Hunyadiak...*”, 5.

majd 1972-ben Finnországban, Helsinkiben,³³ 1974-ben pedig a Szegedi Szabadtéri Játékokon.

•

AZ ELŐADÁS ADATAI

Cím: *Czillei és a Hunyadiak*; a bemutató dátuma: 1966. november 4. (felújítva: 1972. március 15., 1974. április 20.); a bemutató helyszíne: Nemzeti Színház; rendező: Marton Endre; szerző: Vörösmarty Mihály; koreográfus: Szigeti Károly; díszlettervező: Varga Mátyás; jelmeztervező: Schäffer Judit; társulat: Nemzeti Színház; színészek: Iglódi István (V. László, magyar király), Sinkovits Imre (Czillei Ulrik, V. László nagybátyja), Györffy György (Gara László, nádor), Rakásnyi Gellért (Újlaky Miklós, erdélyi vajda), Tyll Attila (Vitéz János, nagyváradi püspök), Szersén Gyula (Hunyadi László), Sztankay István (Hunyadi Mátyás), Kállai Ferenc (Szilágyi Mihály, várkapitány), Lukács Margit (Szilágyi Erzsébet), Szendrő József (Giskra János, főúr), Tarsoly Elemér (Bánfi Pál, főúr), Izsóf Vilmos (Eyzinger, ausztriai főúr), Versényi László (Rozgonyi, a királyi őrsereg vezére), Kun Tibor (Kanizsai, vitéz), Szirtes Ádám (Madarász, vitéz), Somogyvári Pál (Lamberger, német lovag), Agárdi Gábor (Henrik, Czillei futára), Gelley Kornél (Kapisztrán, barát), Tordai Teri (Gara Mária, a nádor leánya), Sívó Mária (Országne, Mária bizalmasa), Váradi Hédi (Ágnes, a király kegyeltje), Sándor Géza (Dörmő, katona), Péter Pál (Szőcs, katona), Horváth József (Öreg Bodó, alvidéki pór), Majláth Mária (Kata, Bodó felesége), Pathó István (Gyura, Bodóék fia), Bodonyi Béla (Öreg köznemes), Balogh László (Nemes, sírásó), Gyulai Károly f. h. (Török, sírásó), Siménfalvy Sándor (Tamás, sírásó), Tompa Sándor (Tiborc).

•

³³ A helsinki vendégjáték kapcsán különösen izgalmas színháztörténeti tény, hogy Marton Endre és Malonyai Dezső, a Művelődési Minisztérium főosztályvezetője a finnekkel abban állapodott meg, hogy a Népek Barátsága színházi fesztiválon Magyarország a Jancsó Miklós rendezte, 25. Színházbeli *Fényes szelek* előadással vesz majd részt. PÁLYI, „Klasszikus drámáink és a Nemzeti”, 6.